BORDÁS BEÁTA*

A MAROSÚJVÁRI KASTÉLY KÉT ARCA: A 18. ÉS A 19. SZÁZADI ÁLLAPOT

Kulcsszavak: *Marosújvár, építéstörténet, barokk kastély, romantikus historizmus, Kagerbauer Antal, gr. Mikó Imre, Debreczeni Balázs, mecénatúra, öntöttvas mellvédek*

A több évszázados múltra visszatekintő, a 19. század derekán jelentősen átalakított marosújvári¹ Mikó- vagy más néven Teleki-kastélyt² tekinthetjük a romantikus-historizáló kastély-építészet legfontosabb erdélyi emlékének. Jelenlegi kinézetét az 1856-ban megkezdett átépítéskor nyerte el, amely során egy 1742-ben emelt barokk kastélyt impozáns, gazdagon díszített homlokzatokkal és kvalitásos belsőépítészeti elemekkel varázsoltak újjá a gótizáló romantika jegyében.

* BORDÁS Beáta (1986), dr. művészettörténész, kutatási területe az erdélyi historizáló (19. század második fele) kastélyépítészeti. Végzettség: történelem–művészettörténet alapképzés (Történelem és Filozófia Kar, BBTE, 2004–2008); újságírás alapképzés (Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar, BBTE, 2004–2009); Kulturális örökségvédelem magiszteri (Történelem és Filozófia Kar, BBTE, 2008–2010); „Történelem, civilizáció, kultúra” doktori iskola (Doktori Intézet, BBTE, 2010–2013) Fontosabb publikációk a kutatási területén: *Az árközi Szentkereszt-kastély a 19. században.* = *Tárguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásából.* Szerk. Kovács Zsolt–ORBÁN János. Marosvásárhely–Kolozsvár, 2013. 111–127.; *Interioarele castelului Bánffy din Răscruți.* = *Studii de istoria artei. Volum omagial dedicat Profesorului Nicolae Sabău.* Coord. Vlad Țoca et alii. Cluj-Napoca, Argonaut, 2013. 168–187.; *(Ne)cazul arhitectului Lajos Pákei cu doi aristocrați hotărâți: construcția castelului din Zau de Câmpie (1908–1912).* Studia UBB Historia Artium LVI (2011), nr. 1. 121–135.; *A mezőzábi Ugron-kastély építéstörténete.* = *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára.* Szerk. Kovács Zsolt–SARKADI NAGY Emese–WEISZ Attila. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2011. 345–361.; *Das Schloss der Familie Baron Szentkereszt in Árkos. Ein adliger Wohnsitz in Siebenbürgen im 19. Jahrhundert.* Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 34. (105.) Jahrgang (2011), Heft 1. 40–54.

- 1 A település megnevezése több más alakban is előfordul, mint a Felső-Marosújvár, Felső-Újvár (ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból.* V. kötet. Pest 1871. 104–109.; FERENCZI Miklós: *Gróf Mikó Imre pályája.* = *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére 1859–1909.* szerk. ERDÉLYI Pál. Kvár, EME, 1909–1942. 317.), Felsőmarosvár (CHÁZÁR László: *Kastélyaink.* Ohio, Boardman, 1989. 66.).
- 2 A középkori eredetű kastély számos tulajdonosváltáson esett át, többek között a Mikes család birtokolta kétszáz éven keresztül. Gr. Mikó Imre 1854-ben vásárolta meg az épületet, és jelentős mértékben átalakíttatta a romantikus stílus jegyében, megadva a ma ismert alakját. Ezért indokolt a köztudatban is meghonosodott Mikó-kastély elnevezés. Mikó Imre halála után unokája, gr. Teleki Ádám (1867–1918) örökölte a kastélyt, amely az államosításig a Telekiek birtokában volt, emiatt gyakran Teleki-kastély megnevezéssel illetik.

A kastély építéstörténetének egyes szakaszai közül a 19. századi átalakítás a legismertebb, de eddig főleg a tervező építész személye kapcsán esett szó róla,³ míg a korábbi birtoktörténetet néhány 19. századi vagy 20. század eleji leírás érintette,⁴ hosszabb összefoglaló tanulmány azonban nem készült az épületről.⁵ E hiányt pótlandó kutatásom során számos új információt gyűjtöttem, amelyek néhány ponton módosítják a gótizáló romantikus átalakításra vonatkozó, B. Nagy Margit által felvázolt ismereteket. A levéltári források tükrében feltárult a kastély barokk, 19. századi átépítés előtti állapota, amely eddig nem kapott figyelmet. A barokk kastély bemutatása mellett az átépítés utáni állapot alaposabb leírása is indokolt, hiszen az épület rohamosan pusztul. Az öntöttvas lépcsőkorlátok és erkélymellvédek teljesen eltűntek, az igényes neogótikus asztalosmunkáknak már csak töredékei láthatóak, így egyre nehezebb megragadni a 19. századi sajátosságokat. A historizáló átépítést tervező kolozsvári építész, Kagerbauer Antal (1814–1872) és az átépítés megrendelője, gr. Mikó Imre (1805–1876) a korszak jelentős erdélyi személyiségei voltak, e tanulmány a kettejük között fennálló – gyümölcsöző, de pereskedéstől sem mentes – mester-mecénás viszonyt is tárgyalja. A marosújvári 19. századi építkezés alakulása egyben jól rávilágít a korabeli kastélytervezési folyamatokra is.

Mivel e tanulmány elsősorban a kastély építéstörténeti vonatkozásait tárgyalja, az egykori park nem kerül bemutatásra. A parkról, az egykori birtokszerkezetről és a melléképületekről 18–19. századi katonai térképek, inventáriumok, 20. századi fényképek és képeslapok nyújtanak információt, ezek alapján néhány fennmaradt melléképületet is bemutatok.

BAROKK KASTÉLY A MIKES CSALÁD BIRTOKÁBAN (18–19. SZÁZAD)

A marosújvári kastély középkori és kora újkori előzményeiről – amelyek nem képezik e tanulmány tárgyát – néhány szóban elmondható, hogy a településen már a 12. század végén említettek egy föld- és boronavárat, ez a középkorban több tulajdonos kezén megfordult.⁶ Közülük kocsárdi *Gálfi János* (†1593) nevét érdemes kiemelni, aki valamikor 1581 és 1593 között

3 B. Nagy Margit alapos levéltári kutatásra támaszkodó tanulmányban foglalta össze az átépítést tervező Kagerbauer Antal életművét, pár oldal erejéig a marosújvári építkezést is tárgyalva. Lásd B. NAGY Margit: *Kagerbauer Antal és a romantika építészete Erdélyben.* = Uő: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok.* Buk. Kriterion, 1977. 69–93. (A továbbiakban B. NAGY: *Kagerbauer.*...) A marosújvári kastély építésének leírása a 82–86. oldalakon.

4 ORBÁN: *i. m.* 104–109.; BIRÓ József: *Erdélyi kastélyok.* Bp. Singer és Wolfner kiadása, 1943. 42, 66.; KÓVÁRY László: *Erdély régiségei és történelmi emlékei.* Kvár, Stein János könyvkereskedése, 1892. 226–227.

5 A teljesség igénye nélkül rövidebb összefoglalók: FEKETE Albert: *Az erdélyi kertművészet. Maros menti kastélykertek.* Kvár, Művelődés, 2007. 122–124.; HORVÁTH Hilda: *Stílus, szellem, tradíció. A történelmi Magyarország kastélyai.* Várpalota, Trianon Múzeum – Szindbád, 2010. 266.; BICSOK Zoltán–ORBÁN Zsolt: *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”. Történelmi családok kastélyai Erdélyben.* Csíkszereda, Gutenberg, 2011. 413–415. A legátfogóbb, de nagyon tömör összefoglalót Sisa József írta, lásd SISA József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora.* Bp., Vince Kiadó, 2007. 157–158.

6 A vár középkori és újkori történetét részletesen Orbán Balázs írta le, lásd ORBÁN: *i. m.* 105–108. Továbbá: BICSOK–ORBÁN: *i. m.* 413.

várkastéllá építtette át a korábbi várat.⁷ A főépülethez tartozó, a telek északkeleti sarkán ma is álló, ötszögű kúpfedeles bástya e kastély védművének volt a része.

Több tulajdonosváltás után a várkastély az 1640-es években a Mikes család tulajdonába került.⁸ A Mikesek kétszáz éven át tartó birtoklástörténetének kiemelkedő mozzanata, hogy gr. *Mikes István* (1708–1761), Alsó-Fehér és Belső-Szolnok vármegyék főispánja a régi Gálfi-féle épület „romjaiból” 1742-ben kastélyt építtetett. Erre a jelenlegi épület keleti főbejárata fölé elhelyezett emléktábla szövege utal, amely így szól: *E lakot/régi vár romjaiból építtette/zabolai gr. MIKES ISTVÁN 1742./Ismét rommá lett 1848/Újra építtette hídvégi gr. MIKÓ IMRE/1856.*⁹ Az 1742-ben épített kastély minden bizonnyal barokk stílusban készült, nem tudni azonban, hogy az egykori, Gálfi-féle várkastély falait milyen mértékben használták fel az (át?)építéshez.

Gr. Mikes István kastélyát egyetlen fia, István (1733–1807) örökölte, kinek birtoklása idején, 1799-ben egy inventárium készült a marosújvári birtokról.¹⁰ 1790 környékén *Joseph Neuhauser* (1767–1815) szebeni festő¹¹ több gouache képet,¹² valamint egy nagyméretű olaj-

7 Több helyen úgy szerepel, hogy Gálfi volt a kastély építtetője, lásd NEMES Ödön: *Erdélyi képek. I. Gr. Mikó Imre kastély Felső-Újvártt.* Hazánk s a KülföldII(1866). 2. sz. 23–24.; KÖVÁRY: *i. m.* 226.; BIRÓ: *i. m.* 42.; B. NAGY: *Kagerbauer...*, 82. Orbán Balázs kimutatta, hogy Gálfi csak átépíttette a korábbi várat, amelyet 1581-ben kapott adományul, 1593-ben viszont lefejezték. Ezekre vonatkozóan lásd ORBÁN: *i. m.* 107. átvesszi BICSOK–ORBÁN: *i. m.* 413.

8 ORBÁN: *i. m.* 108.; PÁLMAY József: *Háromszék vármegye nemes családjai.* Sepsi-Szent-György, Jókai-Nyomda Rt., 1901. 310.

9 Az építési emléktábla feliratát vandál kezek megcsonkították és jelenleg olvashatatlan, de az 1994-ben készült felmérés egyik felvételén még ép állapotban látszik a felirat. (Lásd *Erdélyi kastélyok* – felmérési dokumentáció. Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki-Tudományos Szakosztály Építő-Szerelő Csoportjának és az Utilitas Kft. felmérése, 1994. = Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtára, Budapest. A továbbiakban ERD.KAST. 1994. Felső-Marosújvár, Teleky-kastély) – Az építési tábla helyes szövegét először a *Szalón Újság* közölte, lásd *A marosújvári Teleki kastély.* Szalón ÚjságVII(1902). 15. sz. 8. Egyes átirások hibásak, mint például Horváth Hilda könyvében a „lett” helyett „lön” alak fordul elő (HORVÁTH: *i. m.* 266.), más-hol bizonyára elírásként szerepel az 1712-es dátum az 1742 helyett, lásd SISA: *i. m.* 157.

10 *Meg Betsüllése [...] gr. Mikes István marosújvári udvarában találtatott épületeknek,* 1799. augusztus 7. Román Nemzeti Levéltár, Kolozs Megyei Igazgatóság, Kolozsvár, Mikó–Rhédei családi fond (a továbbiakban MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR) 147. cs. 21–88.

11 Joseph Neuhauser (1767–1815) Franz Adam Neuhauser (1737–1785) bécsi festő fia volt, utóbbi 1773-ban a családjával Nagyszebenben telepedett le, egy „festő-dinasztiát” hozva létre. Az apa négy fia közül ifj. Franz Neuhauser (1763–1836) számított a legtehetségesebb festőnek. Joseph Neuhauser valószínűleg a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult, majd a szebeni árvaház rajztanítója volt. Kevés alkotása maradt fenn, ezek alapján elmondható, hogy arcképfestészetét a provinciális barokk jellemzi. Ismert néhány akvarellképe, melyek II. József korabeli udvari jeleneteket ábrázolnak. A családról lásd B. J.: *A Neuhauser testvérek.* Művészet IX(1910). 6. sz. 231–234.; Julius BIELZ: *Die Wiener Malerfamilie Neuhauser in Siebenbürgen.* Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XVIII(1960). 87–102.

12 A marosújvári kastélyról több gouache festmény készült, a legismertebb közülük az 1789-es, amely a Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Történelmi Képcsarnokában található (lt. sz: 6463, 41,5×64,8 cm, papír, gouache). A festmény aljára a következő feliratos szalag van felfestve: *Marosújvár és a Körül lévő Vidéknek le rajzolása melyet Méltóságos Zabolai Grof Mikes István/... Tsászári arany Koltos Úr ö Nagyságának ajánlja. Alázatos szolgálja Neuhauser József Raj. 1789.* A festmény reprodukcióját közli *Művészet Magyarországon 1780–1830. Katalógus.* Szerk. SZABOLCSI Hedvig–

festményt (1791)¹³ készített a kastély együtteséről, amelyek az inventáriumban leírt főépületet ábrázolják. Ezek alapján felidézhető, hogy milyen lehetett a barokk kastély külső megjelenése és térszerkezete, utóbbiról egy későbbi inventárium is tájékoztat.

Gr. Mikes István három gyermeke közül a marosújvári kastélyt fia, Zsigmond (†1825) örökölte, akinek Ugron Júliától három gyermeke született: István (1789–1836), Borbála (1786–1805) és Rozália Mária.¹⁴ Borbála gr. Mikó Györgyhöz (1775–1820) ment férjhez,¹⁵ az ő nászából született gr. Mikó Imre (1805–1876), aki a kastély gótizáló romantikus átépítését elvégeztette. A marosújvári kastélyt értelemszerűen a fiúgyermek, István (1789–1836) kapta meg, aki feleségével, br. Orbán Klárával megalapította a gróf Mikes család zabolai ágát. A házaspárnak két fia született, Kelemen (1820–1849) és Benedek (1819–1878), akik apjuk halála után megosztották a családi vagyonon. Gr. Mikes Kelemennek jutott a marosújvári birtok, amelyet azonban haszonbérbe adott testvérének. Erről tájékoztat egy 1839-es összeírás, amely jól tükrözi a barokk kastély átépítés előtti állapotát.¹⁶ Gr. Mikes Kelemen (1820–1849) az erdélyi hadsereg lovassági parancsnokaként esett el az 1848–1849-es szabadságharcban Nagyszeben ostrománál,¹⁷ és gyermektelen lévén, birtokai testvére, Benedekre szálltak. Gr. Mikes Benedek (1819–1878) Bem tábornok szárnysegédjeként szintén részt vett a harcokban, ezért a forradalom bukása után emigrációba kényszerült, és csak az 1860-as években térhetett vissza Erdélybe.¹⁸

Az 1848–1849-es események során a fellázadt román parasztok feldúlták és felgyújtották a marosújvári kastélyt,¹⁹ amely az építési emléktábla szerint „rommá lett”. E romos épületet az emigrációban élő gr. Mikes Benedek 1854-ben unokatestvérének, gr. Mikó Imrének

GALAVICS Géza. Bp. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1980. kat. 10.; RÓZSA György: *Városok, várak, kastélyok. Régi magyarországi látképek*. Bp. HG&Társ, 1995. 80. BICSOK–ORBÁN: *i. m.* 413. Fekete Albert egy hasonló gouache (1789) reprodukcióját közölte, amely Gregor Roy Chowdhury (a zabolai kastély jelenlegi birtokosa) tulajdonában van, lásd FEKETE: *i. m.* 123. Továbbá a kolozsvári Szépművészeti Múzeum birtokában van egy azonos témájú gouache festmény 1790-ből, lásd L. D. [Liviu DRĂGOI]: *Castelul de la Uioara*. Muzeu virtual. Galeria Națională, Muzeul Național de Artă, Cluj. (<http://www.pontes.ro/ro/divertisment/muzeu/index.php?id=4>, letöltve: 2013. 03. 08.)

- 13 Joseph Neuhauser: A marosújvári kastély (1791), kiállítva a kolozsvári Szépművészeti Múzeum állandó kiállításán. Szígnó: „*Joseph Neuhauser pinx. 1791*”. A korábbi gouache képek minden bizonyítással a nagyméretű olajfestmény előkészítéseként születtek, hiszen azonos szögből ábrázolják a kastélyt, csupán az előtérben található alakok száma és csoportosítása különbözik.
- 14 PÁLMAI: *i. m.* 307; Mikes családfa, lásd <http://genealogy.euweb.cz/hung/mikes2.html>, letöltve: 2012. 10. 13.
- 15 Mikó családfa, lásd <http://genealogy.euweb.cz/hung/miko.html>, letöltve: 2012. 10. 13.
- 16 *Összeírása a „Groff Mikes Benedek s édes Testvére Groff Mikes Kelemen Curátora Groff Mikes János urak között véghez ment Osztály következésibe a Groff Mikes Kelemen részire jutott Maros Újvári udvari épületeknek [...]”, 1839. június 3. (MIKÓ–RHÉDEI Cs. Kvár, 147. cs. 117–127.)*
- 17 PÁLMAI: *i. m.* 311.
- 18 Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Álló- és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemességről*. Kolozsvár, Korunk, 2004. 122–123.
- 19 *A marosújvári Teleki kastély*. Szalon Újság VII(1902). 15. sz. 8.; FEKETE: *i. m.* 124.; SISA: *i. m.* 157.; BICSOK–ORBÁN: *i. m.* 415.

(1805–1876) adta el,²⁰ aki később felújította és átépítette azt.²¹ Kutatásom során bizonyossá vált, hogy a jelenlegi kastély valójában a barokk elődépület neogótikus köntösbe való átöltöztetésével jött létre, azaz Mikó a korábbi épület alapfalait és tömegkompozícióját használta fel, de külsejében egy merőben újszerű, a gótizáló romantika szellemét tükröző kastélyt alakított ki. A 19. századi átalakítás során megtartották az épület eredeti, barokk (vagy talán még a 16. századból fennmaradt) alapfalait, de kicserélték a tetőt és az építészeti díszítőelemeket, a kastély tömegképzése és földszinti boltozatai viszont a barokk állapotot idézik. Ezért nem érdektelen bemutatni e korábbi állapotot, amelyet a már említett inventáriumok és 18. századi festmények örökítenek meg.

Joseph Neuhauser (1767–1815) 1789-ben készített gouache festménye²² feltehetően az 1742-ben épített barokk kastélyt és környezetét ábrázolja. (1. kép) A kétszintes főépület déli szárnyában széles félköríves kapunyílás, fölötte pedig szintén félköríves széles ablak (valószínűleg az emeleti folyosó ablaka) látható, fák mögött rejtőzik az épület saroktengelye. E szárny felett különálló, magas tetőpavilon volt, csúcsán hagymasisakkal. A kaputól jobbra eső négyszögletes épületrészt is különálló, zsindelyes héjazatú meredek sátortető fedte. Az épület sarkán egy sokszögű kis saroktorony állt,²³ tetején alacsony hagymasisak. A homlokzatot függőleges fehér vakolatsávok és kőből faragott övpárkány²⁴ tagolta, az ablakok körül fehér vakolatkerettel (vagy falfestéssel). Érdekesség, hogy a kastély romantikus átalakítása nem semmisítette meg ezt a vakolatarchitektúrát, jelenleg az omladozó vakolat alól a sötét alapon fehér sávok festés sejlik fel.

A festő által a 18. század végén megörökített kastélyról, valamint a korabeli birtokon találtatott épületekről 1799-ben, majd 1839-ben készültek összeírások, amelyek részletesen felsorolták a „nagy udvarház” földszinti és emeleti helyiségeit. A leltárokat a jelenlegi alaprajzra rávetítve, többnyire rekonstruálni lehet az egyes termek elhelyezkedését, így képet nyerhetünk a kastély 18. század végi–19. század eleji térszerkezetéről.²⁵ Az épület *földszintjén* összesen

20 B. Nagy Margit közlése szerint az uradalom megvételéről kötött szerződés kelte: 1854. december 16. (Lásd B. NAGY Margit: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*. Buk., Kriterion, 1977. 155. – A továbbiakban B. NAGY: *Stílusok* ...) A szerző rámutatott arra is, hogy Kőváry László pontatlanul adta meg 1856-ban a vásár dátumát. (Lásd KŐVÁRY: *i. m.* 226–227.)

21 Mikes Benedek pedig az emigrációból hazatérve második feleségével, Sophia Moserrel Zabolán telepedett le, elvégeztetve az ottani kastély historizáló stílusú átépítését, amelyre a főhomlokzaton elhelyezett kettős címer tanúsága szerint 1867-ben kerülhetett sor. Az átépítés során a kastély manzárdemelettel bővült, a központi tornácot pedig háromszintesre, toronyjellegűvé alakították át. A korábbi szakirodalom az építés dátumát az 1860-as évekre keltezte, minden bizonnyal az oromzatot díszítő címerek és az évszám ismerete nélkül. (például: SISA: *i. m.* 170–171; HORVÁTH: *i. m.* 279.)

22 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Történelmi Képcsarnok, lt. sz.: 6463.

23 A barokk kastélyt leíró leltárak azonban gyámokra („trágstájnokra”) támaszkodó sarokkeréklyt említenek, és jelenleg is csupán emeleti erkélyek állnak, így elképzelhető, hogy a festő tévedett az ábrázolás során.

24 Erre való utalást lásd az 1799-ben kelt inventáriumban (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 147. cs. 39v.)

25 A két leltárból kisejtlő térelrendezés nem egyezik teljes mértékben a kastély jelenlegi alaprajzával, mert a historizáló átalakítás során a belső falak egy részét megváltoztatták. A kastélyról két építészeti felmérés is készült, de az 1994-es műemléki dokumentációban meglehetősen pontatlan alaprajzok szerepelnek. Ezért kutatásomban Raluca Bărbulescu építész 2012-ben megvédett diploma-

hat nagyobb szoba helyezkedett el, melyek közül a központi bolthajtásos *alsó palota* volt a legnagyobb, funkciójából adódóan ez lehetett a legdíszesebb is. (2. kép) A további öt helyiség (*régi gróf háza*, *régi hálószoba*, a *gróf mostani lakóháza*, *ebédlő ház* és *leányok háza*) közül még a *régi gróf házaként* említett (a gróf nappali tartózkodási helye) kisebb méretű északkeleti sarkosza volt boltozott, a többi termet „stakatura” (stukatúr mennyezet, azaz nádra vakolt sík-mennyezet) fedte.²⁶ A főbb helyiségek mellett a földszinten még három árnyékszék (az északra lévő középső szoba oldalában, és két másik a nyugati oldalon), a főlépcsőház aljában lévő kamra, valamint egy éléskamra találtattak. A főbejáraton érkező egy tornácra átjutott a lépcsőházba, ez az elrendezés az épület délnyugati sarkában kialakított melléklépcsőháznál is megismétlődött.²⁷ Az 1839-es inventárium azonos számú földszinti helyiséget írt le, amelyek közül néhány funkciómódosuláson ment keresztül. Például a korábban régi gróf házaként megírt északkeleti sarkosza *vendégszoba* néven szerepel, az alsó palotától nyugatra fekvő egykori ebédlőház helyére a *hálószoba* lépett, a régi hálószoba helyére a *leányok szobája* került. A *gazdaasszonyi szoba*, amelyhez egy kis kamara is tartozott, valószínűleg az épület délnyugati részében, a melléklépcső mellett, 1799-ben még a leányok háza volt.²⁸

Az 1799-es inventárium szerint a keleti (fő)lépcsőházban 29 kő lépcsőfok vezetett az *emeleltre*, ahol összesen kilenc szobát írtak össze, továbbá két tornácot (a földszinthez hasonlóan keleti és nyugati tornácot a két lépcsőház mellett), három árnyékszéket és két „*filegóriát*” (sarokerkélyt).²⁹ (3. kép) A leltárba foglalt emeleti szobák beazonosítása nem sikerült maradéktalanul, mivel a jelenlegi alaprajz nem fedi teljesen a barokk kori alaprajzot. A kastély fő tömbjének (a főlépcsőháztól északra elhelyezkedő öt helyiség) alapfalai vélhetően nem módosultak a Kagerbauer-féle átépítés során, de az épület nyugati tengelyében lévő helyiségek kialakításának változnia kellett.³⁰ A 18. század végén az emeleti szobák közül a *felső palota* volt a legnagyobb, a földszinti alsó palota felett, valószínűleg azonos funkcióval. Mellette a második szobából (a „*gróf háza*”) nyílt az „*északi napkeleti filegória*”, az északkeleti sarkon található sarokerkély. A *harmadik*, *negyedik*, *ötödik* és *hatodik* szoba rendeltetését nem írta le az inventárium, a negyedik szobából nyílt az északi homlokzat másik erkélye, a „*nyugati filegória*”, az épület északnyugati sarkán. Egy leírásból az is kiderül, hogy a két sarokerkélyt három „*trágstáin*” (ném. tragstein, vagyis gyámkő) tartotta, „*a trágstáinok[on] feljűl a filegóriának ajja kővel bé van borítva*”, és az erkélyeknek három faragott kőablakuk volt.³¹ Az emeleti hetedik szoba a „*legények háza*” volt, mellette helyezkedett el a „*kisdéd boltos*” (nyolcadik) szoba és ennek

munkájához készített felmérési rajzait használtam fel, amelyek rendelkezésemre bocsátásáért hálás köszönet illeti őt. (Stud. arh. Camelia Raluca BĂRBULESCU: *Restaurare „Castel Teleki” Ocna Mureș*. Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, proiect de diplomă, 2012. Kézirat)

26 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 147. cs. 39v.

27 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 147. cs. 41v–43v.

28 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 147. cs. 120–121v.

29 A helyiségek leírását lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 147. cs. 43v–46v.

30 Az 1799-es és az 1839-es inventáriumok egyaránt kilenc szobát és különböző mellékhelyiségeket írtak össze az emeleten, ezek a jelenlegi alaprajz szerint nem fértek volna el az épületben. Ez alapján feltételezhető, hogy a 19. századi átépítés során egyes alapfalakat és a nyugati lépcsőház kialakítását is módosították.

31 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 147. cs. 39.

kis kamarája. A „*festett kilencedik szoba*” falai és stukatúr mennyezete „*különböző virágzásokra*” volt kifestve. A melléklépcsőházban a földszint és emelet között huszonnyolc fokos lépcső közlekedett, az emelettől a padlásig pedig huszonhét lépcsőfok.

Az 1839-es inventárium szintén kilenc szobát sorolt fel az emeleten, de azonosításuk bizonytalan, mert nem ismert a bejárás iránya.³² A felsorolásban először a „*leányok háza*” szerepel, utána a „*báló ház*”, a „*nappali ház*” (amelynek sarkán az egyik kis „*bástya*” található, mindkettőnek falai és stukatúr mennyezetei nagyon meg voltak hasadozva), egy „*kis szoba*” árnyékszékkel, a „*vendégszoba*” sarkán a másik „*bástyával*”, majd a „*felső nagy palota*”, feltehetően az épület közepén lévő legnagyobb helyiség. Az emeleten volt még egy „*parquetirozott kis szoba*”, melyben a falhoz ragasztott egy lábon álló kis márványasztalt írtak le. A „*legények háza*” és mellette egy kis oldalszobával rendelkező „*vendégszoba*” feltehetően azonos volt az 1799-es leltárban leírt legények háza – kisdud boltos szoba – kisdud kamara tércsoporttal.

A két inventárium olyan mellékpéldákat is említ, amelyek jelenleg is állnak a kastély környezetében. Közülük az „*ötszögű bástya*”-ként megnevezett, mostanra romladozó bástyát jelenleg gazdasági épületként használják. A telek északkeleti sarkán álló, emeletes, kúpfedeles bástya a 16. század végén kiépült, Gálfi-féle várkastély erősítéséből maradt fenn.³³ Valószínűleg a kastély átépítésével egy időben, a 19. század közepén végezhettek rajta módosításokat, erre utalnak a bástya ajtajának gótizáló asztalosmunkái. A bástya mellett lévő egykori „*kapu-épület*” is szerepel már a 18–19. századi leltárokban, ez viszont átépített formában maradt fenn, egykori funkciójára a keleti falán látható, befalazott nagyméretű kapunyílás utal. (4. kép)

A kastély mellékpéldái közül jelentős volt még a pince, amely nagy területen, részben a kastély alatt húzódott. A pince már a barokk korban ki volt alakítva, a lejáratot rejtő barokkos építményt Joseph Neuhauser 1791-es olajfestménye is ábrázolja.³⁴ Az 1839-es inventárium szerint a pince „*boroshordókkal és jó tölgyfa ászkokkal*” volt felszerelve.³⁵ A 18. század végén már álló pincelejáratot később átépítették a kastély stílusában: szemöldökgyámos nagy ajtónyílást alakítottak ki és a főpárkány alatt gótikus ízlésű frízor húzódott. Az átépítés készülhetett a kastéllyal egy időben is, esetleg később, gr. Teleki Ádám (1867–1918) megrendelésére.³⁶ Keltezése azért is bizonytalan, mert legkorábbi ismert ábrázolásán (egy 1904-ben készült képeslapon³⁷) az építményt növényzet borítja be, egy 1930-as felvételen³⁸ már teljes pompájában látható. (7. kép) A pince egy része 2011-ben beszakadt, és az ott lévő hatalmas, talán még a barokk korból származó boroshordókat a település lakosai széthordták. A neogótikus építmény ekkor romosan, de még állt, 2013 májusában azonban már hült helyét találtam.

32 Az inventárium emeleti helyiségekre vonatkozó részét lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 147. cs. 121–122.

33 ORBÁN: i. m. 109.; ERD.KAST. 1994. Felső-Marosújvár, Teleky kastély, 3; BICSOK–ORBÁN: i. m. 413.

34 Kolozsvár, Szépművészeti Múzeum.

35 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 147. cs. 120.

36 Fekete Albert állítása, hogy Teleki Ádám létesítette a borospincét, nem állja meg a helyét, hiszen a pince barokk kialakítású, Teleki azonban lehetett a neogótikus átépítés megrendelője. (FEKETE: i. m. 125.)

37 Képeslap 1904. jan. 1-jei keltezéssel. (Iparművészeti Múzeum, Budapest, Kisgyűjtemények Osztálya, gr. Teleki Sándorné képeslapgyűjteménye, MLT 1697.5)

38 Képeslap 1930. aug. 19-i keltezéssel, forrás: Profila képeslapaukciós portál (www.profila.hu), letöltve: 2012. 10. 12.

Az 1799-es és 1839-es inventáriumokban szereplő „kápolna” (valójában egyhajós kis templom) Orbán Balázs szerint gót ízlésű volt és 15. századi lehetett, az alatta lévő altemplomba temetkeztek a régebbi birtokosok.³⁹ Egy nyolcszög felével záródó szentélyű épület 1994-ben már nagyon romos állapotban volt, még álló falai közt állapotokat tartottak,⁴⁰ azóta egyre jobban pusztul.

A KASTÉLY GÓTIZÁLÓ ROMANTIKUS ÁTÉPÍTÉSE (1856–1871)

Gr. Mikó Imre 1854-ben vásárolta meg a marosújvári uradalmat unokatestvérétől, és már 1855-ben tárgyalásokat indított *Kagerbauer Antal* (1814–1872) kolozsvári építésszel a kastély felújításáról és átépítéséről, a terepfelmérés és tervkészítés után a munkálatok 1856 márciusában meg is kezdődtek.⁴¹ Ebben az évben a gróf saját kolozsvári villáját (feltehetően addigi lakhelyét) az alakuló Erdélyi Múzeum-Egyesületnek adományozta székház céljára,⁴² jogos tehát a feltételezés, hogy egy reprezentatív, gyakran látogatott rezidenciát tervezett kialakítani Marosújváron. Az elkészült épület az első olyan erdélyi kastély volt, amely teljes egészében a gótizáló, angolos romantika szellemében épült át, korábbiól csupán a bonchidai kastély egyik szárnyának gótizáló átalakítását ismerjük, amelyet szintén Kagerbauer tervezhetett.⁴³

A marosújvári kastély 19. századi átépítési folyamatát B. Nagy Margit eléggé részletesen feltárta, és az 1856–1862 közötti évekre keltezte, megjegyezve, hogy az erkélyek öntöttvas mellvédjei később készültek el.⁴⁴ A szakirodalom B. Nagy megállapításait vette át a romantikus átalakításra vonatkozóan,⁴⁵ a kutatásom során azonban újabb adatok kerültek felszínre, amelyek árnyalják e megállapításokat, eltérő datálást eredményeznek, s tisztázzák az öntöttvas erkély-mellvédek tervezőjének a személyét is. Ezek tükrében ismertetem az átépítés „újraírt” történetét.

39 ORBÁN: *i. m.* 109.

40 ERD.KAST. 1994. Felső-Marosújvár, Teleky kastély, 3–4. (Ez a felmérés 13–16. századnak határozta meg az épületet.)

41 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 68v; B. NAGY: *Kagerbauer...* 82.

42 KELEMEN Lajos: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület története. = Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére 1859–1909.* szerk. ERDÉLYI Pál. Kvár, EME, 1909–1942. 5–79., 25.

43 A szakirodalom megoszlik a bonchidai romantikus átépítés datálását illetően. Bíró József a pontos építkezési időszak megadása nélkül körülbelül az 1840-es évekre datálta az építkezést (BÍRÓ: *i. m.* 81.), ezt átvette ZÁDOR Anna–RADOS Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon.* Bp. MTA, 1943. 241. Sisa József szerint az átalakítás 1844 és 1850 között mehetett végbe (SISA: *i. m.* 142–143.). B. Nagy Margit viszont azon a véleményen volt, hogy az építkezés 1855 körül fejeződhetett be (B. NAGY: *Kagerbauer...*, 81; átvesszi: Kovács András: *Bonchida. Bánffy kastély.* Erdélyi műemlékek 10. Sepsiszentgyörgy, 1995. 12. és Gy. DÁVID Gyula: *Öntöttvas verandárcs Bonchidán.* Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat III–V. (XIII–XV), 2008–2010. Kvár, EME, 237–245. 240.). Az ő nyomán többen is az 1850–1855 közötti időszakra datálták a bonchidai kastély nyugati szárnyának gótizáló átalakítását, lásd KOMÁRIK Dénes: *A gótizáló romantika építészete Magyarországon. Építés–Építészettudomány XIV* (1982). 3–4. sz. 275–321., 306.; HORVÁTH: *i. m.* 257.; Gy. DÁVID Gyula: *A bonchidai Bánffy-kastély.* Kvár, Polis, 2011. 29.

44 B. NAGY: *Kagerbauer...*, 84.

45 KOMÁRIK: *i. m.* 307.; SISA: *i. m.* 157.; HORVÁTH: *i. m.* 266.; BICSOK–ORBÁN: *i. m.* 415.

Mint már szó volt róla, gr. Mikó Imre 1855 végén bízta meg Kagerbauert, hogy a helyszín felmérése után készítse el a romos állapotban megvásárolt marosújvári kastély helyreállításának tervezetét. A helyszíntre Kagerbauer két pallérjával, Hottner Ferdinánd első pallérral és Debreczeni Balázs másodpallérral, továbbá Hitter Márton ácspallérral szállt ki, utóbbiak nyolc nap alatt mérték fel a kastélyt, valamint a korábbi építkezésekből megmaradt kapu feletti emeletes épületet, az ötszögű bástyát és annak kőlépcsőzetét.⁴⁶ A felmérés után Kagerbauer elkészítette a kastély átépítési terveit (amelyek nem maradtak fenn), ezeket az 1856. február 8-án kelt költségyszámitással⁴⁷ egy időben átnyújtotta a megrendelőnek. A költségvetési terv előirányozta a Maros felőli két szoba boltozatainak lebontását, a lépcsővel szomszédos szoba nyugati falának újjáépítését, beázás miatt kilenc köbméter fal lebontását az épület tetejéről és néhány „*fundamentum-fal*” kicserélését. A költségvetésben szerepelt még a „*megmaradandó főgrádics csinosítása*” is, valamint a meglévő két szegleterkély megerősítése.⁴⁸ Ebből látható, hogy a 19. századi átalakítás során megtartották az épület korábbi alapfalait és tömegképzetét, tulajdonképpen a homlokzatot neogótikus köntösbe öltöztették át, s kicserélték a tetőszerkezetet.

Az 1856. február 9-én megkötött építkezési szerződésben Kagerbauer vállalta, hogy az év folyamán elkészíti a szükséges kőműves- és ácsmunkákat, de esős idő esetén a boltozatokat csak 1857-ben tudná befejezni, eddig kell várni amúgy is a Maros felőli új falak kiszáradására és külső-belső lefestésére.⁴⁹ Az előzőleg 9954 forintban megállapított építési költségek a munkálatok folyamán 15 992 forintra nőttek, ebből 1858 végéig Kagerbauer 15 000 forintot kapott meg.⁵⁰ Tóth Zsigmond marosújvári jószágfelügyelő egyik levelében azt írta, hogy bár a munka még nem volt kész, 1859-ben az építész kapott 400 forintot az elmaradt munkadíjból, „és midőn 862-ben az építkezést teljesen bevégezte, a hátralék összeg május 7-én fizettetett ki”.⁵¹ Ez alapján keltezte B. Nagy Margit a kastély átépítését az 1856–1862 közötti évekre.⁵² Érdekes azonban, hogy Kagerbauer 1872-ben benyújtott bírósági keresetében az szerepel, hogy a kastély építésének vége felé, 1858–1859-ben (ceruzával rájavítva az 1857-es dátum) Mikó a kapu melletti és feletti épület átépítésével bízta meg az építészt,⁵³ tehát nagyon valószínű, hogy a kastély fő falainak átépítése már 1856–1858 között elkészült.

46 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 12. Az 1855 decemberében véghezvitt helyszíni felmérés bővebb leírását lásd még: *Gróf Mikó Imre ő Méltósága felső M. Újvári kastélyához tartozó mellék épületeknek, kastély udvarának, kertnek és csűrkertnek felmérésére és tervezésére tett költségek kiszámítása.* (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 68–81.) – A kastély átépítéséről és a melléképületek tervezéséről, a megrendelővel felmerült nézeteltérésekről értékes adatokat szolgáltat Kagerbauer Antal 1872-ben benyújtott bírósági keresete: Kagerbauer Antal építőmester *Rendes keresete* gr. Mikó Imre ellen, kelt 1872. febr. 10. (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 12–26.).

47 *Költség Számítás a Gróf Mikó Imre ő Nagyméltósága Maros Ujvári Kastély megépítéséről*, 1856. febr. 8. (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 5–7.)

48 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 5.

49 *Alku egyezmény*, 1856. február 9. (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 1–2.)

50 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 2.

51 *Viszontfőlelet*, Tóth Zsigmond, 1871. május 9. (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 53–54.), 53v.

52 B. NAGY: *Stílusok...* 156.

53 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 14.

A főépület belső munkái még évekig elhúzódtak, ugyanakkor Kagerbauer több mérnöki feladattal és melléképületek tervezésével bízta meg a gróf, ezért tarthatott 1862-ig Kagerbauer marosújvári építkezése. Néhány fennmaradt rajz és az építész keresete⁵⁴ tájékoztat azokról a kisebb építményekhez és mérnöki munkákhoz készített, jórészt kivitelezetlen tervekről a marosújvári uradalom számára. 1856-ban egy kutat tervezett,⁵⁵ amelynek költségvetését drágállotta a megrendelő, így a tervezet mellőzésével és olcsó munkával ásatta meg a kutat, ez a hegyoldal beomlásához vezetett.⁵⁶ 1857-ben Mikó a kapu melletti és feletti épület konyhá-
nak való átalakítását rendelte meg tőle, az első tervezetet drágának találta, ezért Kagerbauer új tervet kellett, hogy készítsen.⁵⁷ Miután 1858-ban villám csapott a kastély egyik tornyocskájába, Mikó villámhárító tervezésével bízta meg az építőmestert, aki nem érezvén magát elég jártasnak a témában, német és francia szakkönyveket hozatott, és két bécsi meg egy prágai villámhárító-készítőtől kért terveket.⁵⁸ A gróf mindenik tervet drágának találta, így végül nem került sor a kivitelezésre.⁵⁹

Az 1858–1864 közötti időszakból nem ismerünk adatokat a marosújvári munkálatokról, 1864-ben Mikó Imre azonban újabb terveket rendelt Kagerbauerától, mégpedig a kertészlak, virágház, gazdatiszti lak és a marhaistálló újraépítésére.⁶⁰ A marhaistálló újraépítésére két tervet is készített, az egyiket „*régi modorban, leeresztett régi fedéllel, megtartva a régi falakat*”,⁶¹ ezt Mikó nem találta elég csinosnak, az új tervet viszont, amely új falazattal és új beosztással készült, túl drágának vélte,⁶² így egyik változat sem épülhetett meg. Kagerbauer műszaki kérdésekben való jártasságát is bizonyította, amikor vízvezetéktervezett a kastélyhoz már az építkezések kezdetén, de a tulajdonos nem találta célszerűnek a megépítését.⁶³ 1867-ben mégis szivattyúszerkezetet rendeltek meg Bécsből, 1869-re elkészült a kútház is, de a két víztartó, melyből a virágokat öntözték volna, 1871-ben még nem volt elkészülve.⁶⁴ Az építész az

54 Kagerbauer Antal *Rendes keresete* gr. Mikó Imre ellen, kelt 1872. febr. 10. (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 12–26.).

55 B. NAGY M.: *Stílusok...*, 170.

56 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 13v.

57 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 14. – Ekkor készülhetett az ötszögű bástyáról és a mellette álló kapuépületről felvett felmérési rajz, „Kapu melletti és feletti épület” címmel (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 62.)

58 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 71.

59 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 22v.

60 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 15–15v.

61 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 15v., 69.

62 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 15v. Ismerjük egy neogótikus homlokzatú istálló tervrajzát, melynek főhomlokzatán szögletes, tört vonalú szemöldökpárkányos és négykaréjos mérműves ablakok vannak, a bejárat felett pedig kis toronnyal díszített oromzat. A szignálatlan rajz valószínűleg Kagerbauer második tervváltozata az istállóhoz. Lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 63.

63 Feltehetően ehhez készült az 1856-os helyszínrajz, amely *Maros Újvári Vízvezetés* címmel a telek kiosztását is mutatja (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 40.). A rajzon látható az egykori szabályos kerítőfal északi része, a kapuépület (immár konyha néven, ugyanis Mikó e célra alakította át), mellette az ötszögű bástya, a kastély főépülete, mellette a lejáró a pincébe, kissé távolabb egy új gabonás és egy nagy istálló.

64 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 59v.; B. Nagy Margit azt írta, hogy 1869-ben rendelték meg a szivattyúkat Bécsből, lásd B. NAGY: *Kagerbauer...* 85.

uradalomhoz tartozó sómalmok felújítására és korszerűsítésére is nagyszabású terveket dolgozott ki, azonban ezek sem kerültek kivitelezésre, mert túl nagy befektetést igényeltek.⁶⁵ Kagerbauer álláspontja szerint azért nem került sor a számos általa tervezett melléképület és mérnöki terv kivitelezésére, mert gr. Mikó Imre drágállotta azokat. Nem ismerjük a megrendelő véleményét ez ügyben, de árulkodó lehet, hogy a melléképületek felépítésére 1866–1867 között beérkezett árajánlatok (Kagerbauer, Hottner Ferdinánd, Reschner Dániel, Schubert Péter és Nagy István) közül a legkevesebbet kérővel, Nagy Istvánnal szerződött le 1868-ban,⁶⁶ a régi bástya renoválásával pedig Schubert Pétert bízta meg 1867-ben.⁶⁷

A kevés forrás tükrében úgy tűnik, hogy a kastély külső átépítése elkészülhetett ugyan 1858-ra, de a belső kialakítás hosszú ideig elhúzódott. Ennek több oka is lehetett, feltehetően az is szerepet játszott a lelassult folyamatban, hogy Kagerbauer az 1858 és 1864 közötti években több más megrendelésen is dolgozott. A marosúJVári kastély építésével párhuzamosan Mikó Imre a románszilvási birtokán lévő épületek felújításával is megbízta az építőmestert.⁶⁸ 1859-ben Kagerbauerért kérték fel az abrudbányai református templom megtervezésére, amely végül nem az ő tervei alapján épült fel.⁶⁹ Jelentős megbízatása lehetett viszont Miske Ferenc felkérése, aki leánya, Angelika (br. Jósika Pálné, 1829–1861) sírkápolnáját terveztetette meg a Torda közelében fekvő Tordaszentmihály (jelenleg Szentmihály, Mihai Viteazu) településen, a neogótikus stílusú épület 1863-ra készült el.⁷⁰ A tordaszentmihályi kriptá jó előtanulmány volt a következő nagy kriptatervhez, amelyet Mikó Imre 1849-ben elhunyt felesége, gr. Rhédey Mária számára 1863 és 1864 között építtetett a kolozsvári Házsongárdi temetőbe. Ezen építkezések és tervezések befejezése után térhetett vissza Kagerbauer a marosúJVári építkezések ügyére, amikor 1864-ben a már említett melléképületek tervét kidolgozta.

A kevés rendelkezésünkre álló forrásból az olvasható ki, hogy a főépület átalakítása az 1870-es évek elejéig húzódott el. Orbán Balázs egyik, 1864 körülre datált fényképén⁷¹ az átépített kastély látható, de homlokzatairól azonban még hiányoztak az erkélymellvédek, valamint a főbejárat felett elhelyezett két szobor. Az öntöttvas mellvédek felrakásával csupán 1871-ben végeztek, elsősorban azért késett a végleges kialakítás, mert a megrendelő és Kagerbauer hosszú évekig nem tudtak megegyezni az azonos mintázatú lépcsőkorlátok és erkélymellvédek formáját illetően. E probléma mellett, melyre később visszatérünk, úgy tűnik, hogy más munkálatok is lassan haladtak, vagy le is állhattak egy időre, hiszen az 1858-ban megépített falak után csupán 1868-ban készült el a „grádicsház kőpadolata, a kastély külsejének kijavítása és lefestése”, majd 1870-ben „pictorok” javították ki a vakolatokat a kastély belsejé-

65 B. NAGY: *Kagerbauer*...85.

66 Bővebben a kastély és a melléképületek munkálatainál alkalmazott mesteremberekről lásd B. Nagy Margit összeírását: B. NAGY: *Stílusok*... 156.

67 Uo. 156.

68 B. NAGY: *Kagerbauer*...85.

69 Uo. 86.

70 B. Nagy Margit szerint szintén Kagerbauer lehetett a tervezője Miske Ferenc „gót-mór stílusban pompálkodó” kastélyának is, melyet lebontottak a második világháború után. Lásd uo. 86.

71 Közli FEKETE Zsolt: *Az idő fényképe: Orbán Balázs és Veress Ferenc nyomán*. [Samorín], Méry Ratio, 2010. 54.

ben.⁷² Mezei János drági asztalos⁷³ 1870-ben felvállalta a kastély minden asztalosmunkájának elvégzését, s ugyanabban az évben Fischer György az emeleti helyiségek kifestésére szerződött.⁷⁴ Az utolsó simításokat jelző munkálatokról készült számlák szintén arra utalnak, hogy a kastély átalakítása 1871-ben fejeződhetett be, például az év novemberében Visky Imre lakkozó által benyújtott számla az „*ajtók, ablakok, vasrácsok, valamint a balkonok kőoszlopainak, balusztereinek és párkányainak olajozásáról*”, továbbá Tauffer Ede kárpitos és Brandspiegel Gábor kolozsvári (szoba?) festő szerződésai kárpitos és szobafestő munkákra. A kastély vaskapuját 1871-től készítette Knauer József lakatos, de csak 1873-ban állították fel. Az építésnél foglalkoztatott mesterek közül Fekete János, Kirner György és Bálint János kőművesek 1871. november 4-én szerződtek a kastélyon való javításokra, később, 1874-ben Majer György kőműves végzett apró javításokat. Győri Zsigmond kőfaragót 1867-től alkalmazták az egyszerűbb munkák elvégzésére, ő még 1871-ben is dolgozott a kastélyon.⁷⁵

Az átépítéssel kapcsolatos legnagyobb, évtizedekig húzott-halasztott probléma a lépcsők és erkélyek öntöttvas mellvédjeinek elkészítése volt, amely a belső tereket és a kastély külső képét egyaránt érintette. A megrendelő és Kagerbauer nem tudtak megegyezni a mellvédek formájáról. Az építész az eredeti terveket 1857-ben rajzolta meg,⁷⁶ (5. kép) ezek alapján egy „*képfaragóval*” 1858-ra elkészíttetett négy cifrán kifaragott posztamenst, két tartóoszlopot és négy, fal mellé állítandó szegletkövet,⁷⁷ amelyek az erkélyek és lépcsők mellvédjeinek foglaltait alkották. Azonban a „*rostélyzatok*” (mellvédek és korlátok) kialakítása hosszú vita tárgyát képezte a megrendelő és az építész között. Kagerbauer vékonynak és messziről láthatatlannak tartotta a Mikó által preferált, nagyon olcsó mintát, továbbá az építész úgy ítélte meg, hogy szégyent hozna művészetére, ha megvalósulna a lépcsőházban az architráv alá teendő két oszlop, amelyekhez Mikó ragaszkodott.⁷⁸ A tárgyan Mikó Imre tanácskozást folytatott gr. Bánffy Miklóssal (1801–1894), a bonchidai kastély urával és egy bizonyos br. Bornemiszával, akik Kagerbauer eredeti elképzelését helyeselték. Ennek ellenére 1858-tól 1870-ig folyt az építész és a megrendelő közt a meddő vita e két részletkérdés kapcsán.⁷⁹ Ezekben az években Kagerbauer több bécsi öntődével levelezett az öntöttvas mellvédek ügyében, árajánlatokat kérve terveire. Először 1858-ban váltott leveleket Albrecht főherceg bécsi öntődjével, majd később egy Wagner nevezetű öntővel. A rostélyzatok ügye azonban továbbra is halasztódott,

72 Kagerbauer második felelete Tóth Zsigmondnak, 1871. március közepén (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 59–60.), 59v.

73 Néhány évvel később a válaszüti kastélyban br. Bánffy Ádám asztalossegédjeként találjuk, ahol többek között az ebédlő párkányzatán lévő feliratokat faragta. Lásd BORDÁS Beáta: *A válaszüti Bánffy kastély 19. századi berendezése. = Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában.* Szerk. EGYED Emese–PÁKÓ László–WEISZ Attila. Kvár, EME, 2013. 442–459.

74 B. NAGY: *Stílusok...* 156.

75 Uo. 156.

76 Kagerbauer terve lehet az a szignálatlan tervrajz, amely a két erkélyhez készült, a hátoldalán az építőmester kézírása és megjegyzései. (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 33.)

77 „*4 szeglet posztament cizfrán képfaragótól kifaragva úgy a mint azokat a planum mutatja, darabja 15 ft., 2 közbelső oszlop, melyeknek csak egyik színe van faragva darabja 8 ft., 4 fal mellé eső végső kő darabja 7 forint*” (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 70v.)

78 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 35v.

79 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 70.

és csupán 1870-ben vetődött fel újra a téma, ekkor az építész a Kitschelt öntödétől kért ajánlatokat két különböző tervváltozatra.⁸⁰ Ismerjük a Kitschelt öntöde 1870. szeptember 7-én kelt leveléhez⁸¹ mellékelt két tervrajzot, melyek közül az „A” változat egy bimbókkal, valamint gótizáló geometrikus formákkal díszített rácsozatot és a korlát indításában növényi ornamentikával, címerpajzsokkal, bimbós-leveles oszlopfővel ellátott oszlopot ábrázol.⁸² A „B” változatban a rács-szakaszt neogótikus halhólyag-mérműves kör és sisakdiszes címerpajzsok díszítik.⁸³ (6. kép) A rostélyok terveit azonban Mikó Imre „*túl drágának és cifrának*” találta, így arra utasította Kagerbauer, hogy rendelje meg a korábban kiválasztott olcsóbb rostélyokat és oszlopokat, mert azokat jövő tavaszig (1871) óhajtaná felrakatni.⁸⁴ E tárgyban, a kettejük közt tizenkét évig folyó csökönyös ellenkezésben sem Mikó, sem Kagerbauer nem engedett, így végül a megrendelő Debreczeni Balázs építómesterrel,⁸⁵ Kagerbauer korábbi másodpallérjával készítette el a rostélyokat. Az esetet Kagerbauer a következőképpen foglalta össze:

„[...] ez a két tárgy volt az oka annak, hogy 1858-tól 1870-ig köztem és ő n[agy]m[éltósá]gok közt, minden igaz ok nélkül folyt a versengés és kedvetlenség, mert ő n[agy]m[éltósá]ga capriciozta magát azzal, hogy ő a tulajdonos, és ő neki van joga és parancsolatja, én pedig mint művész a ki látva azt, hogy ilyenyszerű engedelmesek [ti. engedelmesség] művészetemnek szégyenre válik, ezen engedelmességnek nyíltan ámbár ellene nem mondtam, de még is e tárgyakat húztam, halasztottam a míg vagy én vagy a Gróf belőle kifáradtam és már most ezen rostélyokat a Gróf kedve és parancsolata szerint Debreczeny Balázs készíti”.⁸⁶

80 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 70.

81 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 46–47.

82 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 48.

83 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 49.

84 Tóth Zsigmond levele Kagerbauer Antalhoz, 1870. szept. 14. (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 42.)

85 Születési és halálozási ideje ismeretlen, valószínűleg 1830 körül született, 1910-ben még életben volt, amint az kirajzolódik a korabeli hiányos híradásokból. A kor egyik fontos személyiségének, az erdélyi bányászatot megreformáló Debreczeni Mártonnak (1802–1851) volt a fia, így került kapcsolatba Kagerbauerrel, aki jó viszonyt ápolt az apjával. Életrajza alig ismert, néhány fontosabb adattal bővíthetők az eddigi ismeretek. Debreczeni feltehetően Bécsben töltötte a tanulóéveit, a városban készült, 1850-re keltezett romantikus kriptatervek alapján (A kriptaterveket közli: B. NAGY M.: *Stílusok...*, 147–148. kép). 1872-ben a „*jeles városi építómester*” Zilahon épített vármegyházát, lásd *Kelet* II(1872) 221. sz. 902. 1872-ben ő tervezte a kolozsvári Torna- és Vívó Egylet székházát a Széchenyi téren, ez 1873-ra készült el, lásd KILLYÉNI András: *Elfelejtett örökségünk. Kolozsvár sportlétesítményei az első világháború előtt*. Kvár, [magánkiadás], 2010. 14. Az általa tervezett legnagyobb méretű épület az 1887-ben elkészült, neoreneszánsz jellegű Erdőigazgatósági Palota a kolozsvári Bocskai/Avram Iancu tér sarkán, lásd GAAL György: *Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. Erdélyi Tudományos Füzetek 221. Kvár, EME, 1995. 96. és Gheorghe VAIS: *Clujul eclectic. Programe de arhitectură în perioada dualistă (1867–1918)*. Cluj-Napoca, UT Press, 2009. 391. 1895-ben megnyerte a kolozsvári sétatéri korcsolyapavilon és mulató felépítésére kiírt pályázatot egy svájci stílusú, két bástyával és két toronnyal díszített épület terével, de később Pákei Lajos tervei alapján valósult meg az épület (KILLYÉNI: i. m. 26–27.). A századforduló körül Kolozsvár főmérnöke volt, utolsó munkája valószínűleg az apja utolsó lakhelyét megjelölő emléktábla megtervezése volt, 1910 körül, lásd nn: *Debreczeni Márton emlékezete*. Ellen-zék 1910. 286. sz. 3.

86 Kagerbauer negyedik felelete, 1871. (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 35–37. 35v.)

A korábbi vélekedéssel ellentétben tehát nem Kagerbauer, hanem Debreczeni tervezte az öntöttvas mellvédeket, a bécsi tervlapokhoz képest sokkal puritánabb megoldással. Ismeretes, hogy Debreczeni 1870. szeptember 27-én készített egy költségszámítást az öntöttvas rácsokról,⁸⁷ B. Nagy Margit szerint 1870–1873 között dolgozott a kastélyon, többek között az erkélyek mellvédjének felrakásán, és némely melléképület megépítésén.⁸⁸

A ROMANTIKUS-HISTORIZÁLÓ KASTÉLY LEÍRÁSA

A Kagerbauer által tervezett átépítés következtében a marosújvári kastély új homlokzatait Tudor-stílusú ablakkeretek, nagyméretű lépcsőzetes oromzatok, igényesen faragott gótizáló épületplasztikai elemek jellemezték, de a belsőben is jelentős átalakításokat végeztek. Orbán Balázs szerint gr. Mikó Imre a 16. századi kastély régi falait felhasználva, annak építési modorát utánozva építtette meg a gót ízlésű kastélyt,⁸⁹ de nem valószínű, hogy Mikó ismerte a kastély középkori állapotát, hiszen az épület az átépítés előtt barokk stílusú volt. Inkább az újonnan kibontakozó stílus iránti személyes preferenciája vagy Kagerbauer befolyása sejthető az angol gótikát idéző stílusválasztás mögött.

Az épület főhomlokzata már a barokk korban is a keleti homlokzat volt, szemben az együttes kapuépületével. (7. kép) Az átalakítás során Kagerbauer megtartotta a barokk kapuzat aszimmetrikusan, a homlokzat bal sarkában elhelyezett tengelyét, a homlokzat eredeti tengelykiosztását és a sarokerkélyt. Az egykori kapu kéttengelyes szárnyát oly módon alakította át, hogy egy kissé kiugró rizalitos szárny jött létre, melynek emeleti részén egy erkély és a rá nyíló széles ajtó van, a földszinten pedig hármastagolású díszes kapuépítmény. A bejáratnak monumentalitást kölcsönöz a három egymás mellé helyezett, szemöldökgyámos keretű, gótikus formájú kapu, amelyek közül valójában csak a jobb oldali a tényleges bejárat, a középső mögött falazat van, a bal oldali pedig egy ablakot rejt. A kapuzatokat díszítő mívész kovácsoltvas és fa asztalosmunkák gótikus keresztvirágos és karéjdíszes mintával készültek, két éve még a helyükön voltak, mára azonban tönkretették őket. (8. kép) A középső kapu felett helyezték el az építési emléktáblát, melynek feliratát a kiolvashatatlanságig megrongálták. A bejárat fölötti erkélyt egykor a Debreczeni Balázs tervei alapján elkészített, két posztamens közé fogott öntöttvas mellvéd díszítette, amelyet az elmúlt két évben loptak el, egykori formáját fényképekről ismerhetjük. A kapu mellett elhelyezett díszes kovácsoltvas lámpakaroknak, valamint az erkély két oldalán lévő hosszúkás gyámköveken álló szobroknak szintén nyoma vészett. A bejárat rizalitot lépcsőzetes oromzat zárja le, csúcsán karcsú fiatoronyszerű faragott kővel. A bejáratnál jobbra lévő kéttengelyes homlokzat mindkét szintjén négy-négy egyenes záródású, Tudor-modorú szemöldökparkányos ablaknyílás látható, az emeleti ablakok könyöklőparkánya alatt gótizáló ívsoros vakolatfríz húzódik. A homlokzat északkeleti sarkán hegyes toronysisakkal fedett, kis zárt erkély helyezkedik el, gazdagon faragott gótizáló motívumos konzolra támaszkodva.

87 B. NAGY: *Stílusok...* 155.

88 Uo. 156.

89 ORBÁN: *i. m.* 109.

Az északi, Marosra néző homlokzat még a főhomlokzatnál is díszesebb kiképzést nyert a historizáló átalakítás során. A szimmetrikus, öttengelyes homlokzat fő eleme a középtengelybe helyezett, díszesen faragott gyámokra támaszkodó erkély és a fölötte lévő háromszögű oromzat. (9. kép) Ezeket az elemeket az építész egy enyhén kiugró, rizalitos szárnyba komponálta, melyet két oldalról egy-egy pártázatos lezárású fiálé keretez. A szimmetriára és monumentalitásra való törekvés miatt Kagerbauer háromtengelyesnek álcázta ezt a rizalitot, de valójában mind a három földszinti ablak, mind az erkélyre vezető három ajtó közül csupán csak egy funkcionális. Az erkélynek egykor kőposztamensek közé fogott öntöttvas mellvédje volt, a keleti erkély és a lépcsőházak mellvédjeivel azonos mintázattal. (10. kép) Az erkélyre vezető középső ajtó fölött gótikus díszítésű falmező látható, a három ajtót középen megemelt záradékú szögletes párkány foglalja közös keretbe, s ez a párkány sarkain két kis gyámra támaszkodik. E középrizalitot háromszögű oromzat zárja le, melynek közepén gótikus mérműves csúcscsúsz található. Az oromzat közepén két gyámkö között üres címerpajzs látható, a régi ábrázolások azonban azt mutatják, hogy a Mikó család címerét foglalta magába.⁹⁰ A homlokzat két sarkát romantikus sarokerkélyek díszítik, a korábbi barokk „*filegóriák*” átfogalmazott változatai.

A nyugati homlokzat hasonló a keleti homlokzathoz, hiszen egyik sarkán rizalitos szárny, másikon pedig az északnyugati sarokerkély helyezkedik el, közöttük a főhomlokzat ablakainak kialakítását ismétlő négytengelyes épületszárny húzódik. A homlokzat jobb (dél felőli) sarkán lévő rizalit azonban már nem Kagerbauer toldása, ez a nagyobb kiugró épületszárny a barokk korban is létezett, különböző szobák és a melléklépcsőház kaptak helyet benne. A rizalit szimmetrikus, kéttengelyes „álhomlokzata” azonban az építész ötlete volt: a földszinti két hatalmas szemöldökgyámos kapu közül csak a bal oldalin lehet közlekedni, a másik mögött fal található, valamint az ajtók fölött elhelyezett egy-egy pár ablak közül is a két szélső vakablak. A rizalitot az északi homlokzathoz hasonló háromszögű oromzat zárja le, faragott csúcscsúsz alatt egy háromkaréjos lezárású keskeny ablak nyílik a padlástérből, az ablak könnyöklőpárkánya faragott gótizáló konzolokra támaszkodik. (11. kép)

A négytengelyes, szimmetrikus déli homlokzat a legegyszerűbb kiképzésű, az ablakok párkány- és kötéynyízeit a többi homlokzathoz hasonlóan alakították ki. A két saroktengely mindkét szintjén ikerablakok nyílnak, fölöttük az ablakpárokat közös építészeti keretbe összefogó Tudor-modorú párkány. A délnyugati sarokban, a csatorna görbületénél egy kis kovácsoltvas rács maradt hírnemőnek az épület egykori vasmunkáiról.

Az építész a barokk kastélyon – mint láttuk a keleti és északi rizalitok esetében – kulisszaszerű homlokzati kialakítást hozott létre, amely nem tükrözi vissza teljesen a helyiségek funkcionalitását. Bár a rizalitok és sarokerkélyek révén igyekezett megmozgatni az épület tömegét, a tömegkompozíció és a magas tetőzet a barokk kastély jellegzetességeit idézi. A díszes faragványok merevnek, élettelennek tűnnek,⁹¹ ez a korai gótizáló épületekre amúgy is jellemző, de annak is betudható, hogy az építésznek egy kötött, nagyrészt téglalap alaprajzú korábbi barokk épület tömegkompozíciójához kellett igazodnia.

90 Lásd például a „Mikó-kastély Maros-Újvárt” című rajz, FERENCZI: i. m. 320. Az 1970-es években már üres volt a címerpajzs, lásd B. NAGY: *Kagerbauer...* 84.

91 B. NAGY: *Kagerbauer...* 83.

A négyzetes alaprajzú kastély nyugati oldalán egy téglány alakú épületrész ugrik ki, amely a melléklépcsőházat, kis folyosót és szintenként egy kisebb szobát foglalja magába. A földszint és az emelet alaprajzi elrendezése megegyezik. Az épület déli szárnyát egy folyosó szeli ketté, a folyosótól délre, a szárny közepén helyezkedik el a reprezentatív kiképzésű főlépcsőház, két oldalán egy-egy szoba. A központi folyosótól északra két traktusba rendeződnek a helyiségek, a kastély középső traktusában a két legnagyobb terem, az északi szárnyban pedig három kisebb terem helyezkedik el, amelyek egymásba nyílnak. (2, 3. kép)

A kastély 19. századi belső kialakításáról nagyon keveset tudunk, legfontosabb fennmaradt eleme a főlépcsőház, amelyhez a keleti bejáratától egy folyosó vezet. A folyosónak gerendákra fektetett síkmennyezete van, amelyen díszítőfestés nyomai sejlenek fel. (12. kép) A gerendák alatt tartófunkció nélküli vézna pilaszterek állnak a falhoz tapadva, gótizáló mintázatú fejezetük gipszből készült. A lépcsőházban háromkarú, két pihenővel ellátott lépcső vezet az emeletre, egykor karcsú gótizáló öntöttvas elemekből szerkesztett lépcsőmellvéd határolta. (13. kép) A melléklépcsőház mellvédje azonos mintázatú volt, az elemeket 2011 után mind egy szálíg ellopták. A főlépcsőház közepén a főgerenda alá karcsú öntöttvas oszlopot állítottak (ennek mintáját másolják a folyosón lévő gipszből készült pilaszterfejezetek), az első lépcsőforduló alá is hasonló, de csökevényes, nagyon sütán ható oszlopocskát építettek be. Igaz ugyan, hogy Kagerbauer a mellvédek ügyében több bécsi öntödével levelezett, de mivel nem az ő, hanem Debreczeni Balázs tervei valósultak meg, kérdéses, hogy valóban Bécsből származnak-e a bérházi enteriőrt idéző öntöttvas lépcsőkorlátok.⁹²

A termek egykori kialakításáról kevés forrás maradt fenn. A földszinti termek közül a barokk korban csupán az alsó palotának nevezett legnagyobb terem és az északkeleti sarokszoba voltak beboltozva, e termekben jelenleg fiókos dongaboltozat, illetve keresztboltozat található. A földszint többi helyiségének boltozatai (teknőboltozat és fiókos dongaboltozatok) már a 19. századi átalakításkor készülhettek. Az emeleti termek nagy részében kvalitásos, négyzethálós díszítésű parketta található, néhány helyiségben fennmaradtak az ablak- és ajtókeretek gótizáló asztalosmunkái. Az emeleti nagyterem mennyezetének egy része beszakadt, csak a pálcatagos, sarkain gótizáló karéjdíszekkel ellátott ajtókeret emlékeztet egykori pompájára. Minden bizonnyal ezt a termet ábrázolja egy 1902-es felvétel „*Nagy szalon*” képaláírással.⁹³ (14. kép) A helyiség, funkciójához illően, különböző csoportokba rendezett ülőalkalmatosságokkal volt bebútorozva, középen egy kör alakú tete-à-tete kanapé helyezkedett el. A terem síkmennyezetét kazettás mennyezetet utánzó dekoratív festés borította. A felvételen láthatóak a kastély stílusában tartott, gótizáló csúcsíves faragású egykori ajtószárnyak is. Egy másik korabeli felvétel „*Dolgozószoba*” címmel valószínűleg az északnyugati sarokszobát ábrázolta, melynek sarkán az egyik erkély állt.⁹⁴ (15. kép) A fénykép az erkély irányából készülhetett, ezért az nem látszik a felvételen. A felvétel tanúsága szerint a szobát izléses empire bútorokkal rendezték be, íróasztal, tárlóasztalok, kényelmes fotelek, egy nagy fehér kanapé és egy kis fehér kandalló voltak benne. Ebben a szobában a kis sarokerkélyre nyíló ajtó eredeti, gótizáló asztalosmunkája maradt fenn, az erkély belső falát egykor hasonló stílusú falburkolat

92 Ahogyan azt B. Nagy Margit állította, Kagerbauernek tulajdonítva a tervezést. Lásd B. NAGY: *Kagerbauer... 84.*

93 *Szalon Újság* VII(1902). 15. sz. 10.

94 Uo. 10.

borította. A többi helyiségről sem korabeli képi forrásokat, sem leírásokat nem ismerünk, így egykori kinézetüket vagy funkciójukat nem határozhatjuk meg.

A GR. MIKÓ IMRE ÉS KAGERBAUER ANTAL KÖZÖTT FENNÁLLÓ MECÉNÁSI VISZONY

A gróf és az építész közti több évtizedes viszony alakulására a marosúJVári építkezéshez kapcsolódó levelezés és peres iratok, továbbá a Kagerbauer munkásságáról szóló információk világítanak rá. A szereplők bemutatása és a köztük lévő kapcsolat dinamikájának felvázolása révén ez a rész a korabeli építkezések egyik izgalmas, de ritkán tetten érhető aspektusát, a mecenatúra kérdéskörét boncolgatja.

A marosúJVári kastély gótizáló átépítését megrendelő gr. Mikó Imre (1805–1876) anyai nagyszülei, gr. Mikes Zsigmond (†1825, MarosúJVár)⁹⁵ és Ugron Julianna házánál született, Zabolán. Születése után édesanyja, gr. Mikó Györgyné Mikes Borbála (1786–1805) gyermekágyi lázban hunyt el, így a kisfiú nagyszüleinél nevelkedett, először Zabolán és Bodokon, majd végül MarosúJVáron. Gr. Mikes Zsigmond valószínűleg 1807 után költözhett MarosúJVárra – miután elhunyt apjától megörökölte a birtokot –, unokája 1813 és 1824 között onnan járt be a nagyenyedi kollégiumba.⁹⁶ A fiatal Mikó Imre az enyedi kollégium elvégzése után pályáját tisztviselőként kezdte a Guberniumnál, 1847-ben már erdélyi kincstárnoknak nevezték ki. A gróf 1840-ben nőül vette gr. Rhédey Máriát (1811–1849), aki negyedik gyermekük születése után gyermekágyi lázban hunyt el.⁹⁷ Felesége elhunyt után Mikó nem nősült újra, és az 1850-es évekbeli neoabszolutizmus idején a politikai élettől is visszavonult, a passzív ellenállás híveként. Erdély közművelődése érdekében viszont rengeteget tett, jól ismert a kultúra- és gazdaságsszervezői, valamint mecénási tevékenysége.⁹⁸

Mikó Imre először 1850-ben, az apásától örökölt kolozsvári ház javításánál alkalmazta az akkor már elismertnek számító Kagerbauer Antal kolozsvári építész.⁹⁹ Apósa, a kor egyik legvagyonosabb főura, gr. Rhédey Ádám (1768–1849) már 1836 körül kapcsolatba került a kezdő építésztanonc Kagerbauer Antallal,¹⁰⁰ akit 1839-ben nagy értékű kölcsönrel segített, hogy Velencében és Milánóban teleljen tudománya gyarapítása céljából.¹⁰¹ Rhédey igazi me-

⁹⁵ Mikes családfa, lásd <http://genealogy.euweb.cz/hung/mikes2.html>, letöltve: 2012. 10. 13.

⁹⁶ FERENCZI: *i. m.* 317.

⁹⁷ A házaspár négy gyermeke: Mária (1842–1868), később gr. Teleki Károlyné; a szépreményű, de fiatalon elhunyt Ádám (1843–1862); a csecsemőkorában 1849 előtt elhalt Ferenc és Anna (1849–1909). Lásd KÖBLÖS Zoltán: *A hidvégi Mikó család. = Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére 1859–1909.* szerk. ERDÉLYI Pál. Kvár, EME, 1909–1942. 227–243.

⁹⁸ Életről bővebben lásd a következő műveket ERDÉLYI Pál: *Hidvégi gróf Mikó Imre emlékezete.* Kvár, Stief, 1905.; Ferenczi: *i. m.*; EGYED Ákos: *Gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije.* Sepsiszentgyörgy, Charta, 2007.

⁹⁹ B. NAGY: *Stílusok...* 170.

¹⁰⁰ A kezdő Kagerbauer mestere, Winkler György 1836-ban bekövetkezett halála után befejezte annak félbemaradt munkáit, többek között Rhédey Ádám újtordai vendégfogadóját, így került kapcsolatba a gróffal. (B. NAGY: *Kagerbauer...* 70.)

¹⁰¹ MIKÓ–RHÉDEI Cs. Kvár, 151. cs. 60.

cénásként támogatta Kagerbauert, többek között 1844-ben vele javíttatta az egykori Belső-Szén utcában (ma Jókai/Napoca u. és a Főtér sarka) lévő Rhédey-ház homlokzatát.¹⁰² Ezt a házat örökölte Mikó Imre, és az apósa által korábban foglalkoztatott Kagerbauer tűnhetett a legkézenfekvőbb választásnak a ház 1850-ben sorra került javításaihoz.

E megbízatás után Mikó Imre 1855-ben fordult újra az építészhez, amikor a marosújvári kastély felújításával és átalakításával bízta meg. Valószínű, hogy az ott eltöltött gyermekkorú évek hatására kötődött a helyhez és a romos épület felújításával a múlt emlékeinek adózott. A kastély munkálatai 1856 elején el is kezdődtek, velük párhuzamosan a gróf románszilváni birtokán lévő épületek felújítására is szerződött az építész, majd 1863-ban megbízta 1849-ben elhunyt felesége kriptájának megtervezésével.¹⁰³ Kagerbauer két vagy három tervet is készített a kriptához, melyek közül Mikó a legolcsóbbat választotta ki felépítésre,¹⁰⁴ a neogótikus épület 1865-re készült el.¹⁰⁵ A kriptá üvegablakai és öntöttvas elemei kapcsán nézeteltérés alakult ki a megrendelő és az építész között. Mikó 1866-ban sokat gondolkozott az alkriptába vezető lépcső öntöttvas mellvédjeinek és a kriptá öntöttvas kerítésének tervein, továbbá egy díszes kapu felállításán, melléje a kerítés tartóoszlopaira a két címerállat (medve és oroszlán) kifaragásán.¹⁰⁶ A kriptá színes üvegablakaihoz Kagerbauer hiába készített terveket, mert az ablakok végül nem készültek el, ahogyan az öntöttvas mellvédek sem.

A két szereplő közötti vita azonban a marosújvári kastély erkélyrácsainak és lépcsőkorlátainak kialakításáról folyt. A kastély átépítésének ismertetéséből kiderült, hogy Kagerbauer már 1858-ban elkészítette az öntöttvas mellvédek terveit, továbbá különböző öntödékkel tárgyalt ez ügyben, de a kérdés 1871-ig elhúzódott, és végül a gróf egy másik építőmesterrel készíttette el azokat.

A közbeeső években, bár nem közvetlen megbízások formájában, de szintén Mikó Imréhez kapcsolódott Kagerbauer két további kolozsvári munkája is. A gróf már az 1840-es évek elejétől felkarolta egy erdélyi múzeum létesítésének ügyét, és kitartó szervezésének köszönhetően 1859-ben megalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Mikó saját kolozsvári villáját az egyesületnek adományozta, az épület múzeumi céloknak megfelelő átalakítását Kagerbauer Antal építész végezte 1861 és 1864 között, klasszicizáló stílusban.¹⁰⁷ A múzeumügy mellett Mikó a kolozsvári állandó színház ügyét is támogatta, 1843 és 1875 között ő volt a Színházi Bizottság elnöke. Áldozatos szervezőtevékenységének köszönhetően a színház kilábalhatott a csőd közeli állapotból, és sor került az épület átalakítására, mely 1865-ben szintén Kagerbauer tervei alapján történt meg.¹⁰⁸

A gróf és az építész közötti viszony 1870-ben mérgesedett el, amikor Kagerbauer benyújtotta a marosújvári építkezések utólagos számláját a gróf jószágigazgatójának, Tóth Zsigmondnak. A kettejük közötti levelezésből kirajzolódik, hogy az eredeti, 1856-ban megkötött

102 B. NAGY: *Kagerbauer...* 74.

103 Uo. 85.

104 *Kagerbauer második felelete Tóth Zsigmondnak*, 1871. március közepén (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 59–60.), 60.

105 MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVAR, 151. cs. 53v.

106 B. NAGY: *Kagerbauer...* 88.

107 Uo. 91.

108 Uo. 91.

szerződésen kívül Mikó több épület és mérnöki munkát tervezését rendelte meg Kagerbauer-tól az elhúzódo építkezés folyamán, és e tervek kifizetése nem volt belefoglalva az 1862-es végelszámolásba. A korábban már ismertetett tervek (kút, villámhárító, konyha átalakítása stb.) nem valósultak meg, de a tervezői és levelezési-szervezési munkákat Mikó nem fizette ki. Az építész a szellemi munka fejében utólag munkadíjat követelt, amelyet bécsi árak alapján számított ki. Mikó valószínűleg évekkal később sem akarta kifizetni a meg nem valósult épületek tervezési költségeit, talán azért is, mert a korban ez nem volt még bevett szokás. „*De minthogy a summa nagy, hát az taxa is nagy summát téssen. Úgy annyira, hogy az erdélyi kivált Nagy Urat, a ki eddig az ilyes valamiért soha sem fizetett, de mostan a fizetést kéri a művész, a hidedeg kirázza*”¹⁰⁹ – gúnyolódott Kagerbauer a Mikó elleni peres iratokban. E követeléséről többször tárgyaltak, de Mikó nem akarta kifizetni a kért összeget, így az építész 1872-ben bírósági keresetet nyújtott be a gróf ellen, amelyből értékes adatokat tudunk meg a kastély és melléképületeinek tervezéséről-építéséről, valamint a megrendelővel felmerült nézeteltérésekről.¹¹⁰

Nem tudjuk, hogyan zárult le a kettejük közti pereskedés, hiszen a kereset benyújtásának évében, 1872-ben Kagerbauer elhalálozott. Mivel csak az építész véleményét ismerjük a témában, nagyon egyoldalú az a kép, amely „Erdély Széchenyijét”, a korabeli erdélyi társadalom egyik legfontosabb mecénását csökönyös emberként festi le, aki sajnálta a pénzt nagyszabású építkezéseire. Gr. Mikó Imre álláspontját nem ismerve, óvatosan kell kezelnünk Kagerbauer néhol ironikus megállapításait.

Kétségtelen azonban, hogy kettejük viszonya jelentős épületeket eredményezett, melyek közül főmű a marosújvári kastély. Ennek átépítése az angolos gótika stílusában történt, egy Erdélyben újdonságnak számító historizáló stílusban, amely a középkori múlt dicsőségét hirdette. Nem tudjuk, mennyire ismerte Mikó Imre a korabeli építészeti tendenciákat, illetve volt-e különösebb kapcsolata az angol gótikával. Kagerbauer Antal, az átalakítás tervezője, néhány évvel korábban szintén a gótika formanyelvéből inspirálódó átalakítást tett a bonchidai kastély nyugati szárnyán, így ez is példaként szolgálhatott a marosújvári stílusválasztás tekintetében, sőt az építész is lehetett az ötletadó. Mindenesetre a marosújvári volt az első olyan erdélyi kastély, amely teljes egészében a gótizáló, angolos romantika szellemében épült át, elindítva ezzel tájainkon a romantikus kastélyépítkezések divatját.

A kastély egykori pompája és jelentősége megfakult. A gr. Mikó Imre által „gót ízlésben” építtetett kastélyt a tulajdonos elhunytá után Mária nevű lányától származó unokája, gr. Teleki Ádám (1867–1918) örökölte, majd később annak fia, gr. Teleki Ádám (1900–1972) birto-kolta az államosításig.¹¹¹ Az államosítás után az épület többféle funkciót kapott, legutóbb karácsonyfadíszeket gyártó üzem működött benne, a termeket termelési, raktározási és irodai célokra rendezték be.¹¹² A visszaigénylési per következtében gr. Teleki Ádám örökösei 2007-

109 Kagerbauer negyedik felelete, 1871. (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 35–37.), 37.

110 Kagerbauer Antal építőmester Rendes keresete gr. Mikó Imre ellen, kelt 1872. febr. 10. (lásd MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. cs. 12–26.)

111 TELEKI GABOR–JOHN GARFIELD: *A gróf Széki Teleki család volt otthonai Erdélyben és Magyarországon. The Former Houses of the Family in Transylvania and Hungary.* Southampton, [Magánkiad.], 2004. 64.

112 Lásd ERD.KAST. 1994, Felső-Marosújvár, Teleky kastély, 3.

ben visszakapták a kastélyt.¹¹³ Azonban az épület továbbra is funkció nélkül, őrizetlenül és nyitva áll, a visszaszolgáltatás óta ellopták az összes öntöttvas korlátot és leszerelték az egykori neogótikus asztalosmunkák legnagyobb részét, így örökségünk e kiváló emléke napról napra pusztul.

TWO APPEARANCES OF THE COUNTRY HOUSE AT OCNA MUREȘ: ITS STATES IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES

Keywords: *architectural history, Baroque country house, Romantic historicism, Antal Kagerbauer, count Imre Mikó, Balázs Debreczeni, patronage, cast iron railings*

The country house at Marosújvár may be considered the most important Neo-Gothic monument of this architectural genre in Transylvania, due to the high quality of the details found on the façades and interior furnishing. The actual state of the country house was elaborated during the historicist re-building of an antecedent Baroque residence (from 1742), starting from 1856. The commissioner of the works was Count Imre Mikó (1805–1876), an outstanding character of the Transylvanian public life. The country house occupies an accentuated role both in the period's architecture and in the oeuvre of architect Antal Kagerbauer (1814–1872), and this paper also presents the patronage relationship between Mikó and the architect, which was fruitful but not exempt from dispute. I produced several new findings referring to the building history of the country house, in addition to those described by art historian Margit B. Nagy, and I delimited its construction phases. The state of the Baroque country house, which preceded the rebuilding in Romantic style, is unknown in the scholarly literature, thus I presented also this construction phase, based on the inventories and graphic representations.

The building is in a desolated state, which motivated its detailed description of the most important architectural and ornamental details (e.g. the cast iron railings of the terraces and interior stairs), which were destroyed recently.

CELE DOUĂ FEȚE ALE CASTELULUI DIN OCNA MUREȘ: STAREA SA ÎN SECOLELE AL XVIII-LEA ȘI AL XIX-LEA

Cuvinte-cheie: *Ocna Mureș, istoricul construcțiilor, castel baroc, istorism romanticizant, Anton Kagerbauer, contele Imre Mikó, Balázs Debreczeni, patronaj, parapet din fontă*

Castelul din Ocna Mureș poate fi considerat cel mai important monument goticizant-romantic al genului arhitectural din Transilvania, datorită detaliilor ornamentale de calitate ale fațadelor și amenajării interioare. Înfațișarea actuală a castelului a fost elaborată cu ocazia reconstruirii al unui castel baroc (din 1742) în stil istoricizant, lucrările începând din 1856. Comanditarul lucrărilor de reamenajare a fost contele Imre Mikó (1805–1876), un personaj de excepție al vieții publice din Transilvania. Castelul ocupă un rol accentuat atât în arhitectura epocii, cât și în opera arhitectului clujean Antal Kagerbauer (1814–1872). Această lucrare prezintă printre altele și relația de patronaj dintre Mikó și arhitectul renumit, o relație roditoare, dar nescutită de litigii.

¹¹³ BICSOK–ORBÁN: *i. m.* 415.

Lucrarea specifică câteva constatări noi față de cele întâlnite în descrierea amplă a istoricului de artă Margit B. Nagy, referitoare la istoria construcției. Cea mai de seamă dintre ele fiind că defapt nu Kagerbauer, ci ucenicul său, arhitectul Balázs Debreczeni (cca. 1830 – după 1910) a proiectat parapetele neogotice ale castelului, în 1871. Înfățișarea barocă a castelului, care a precedat reclădirea sa în stil romantic, nu este cunoscut în literatura de specialitate, deci, pe baza inventariilor și reprezentărilor grafice, am cercetat și această fază de construcție.

Clădirea se află într-o stare de degradare avansată, de ex. în ultimele doi ani au dispărut balustradele și parapetele neogotice din fontă, de asemenea elementele de tâmplărie, iar fațadele se deteriorează treptat. Acest fapt a motivat descrierea și analiza mai amănunțită a clădirii.

KÉPJEGYZÉK / LIST OF ILLUSTRATIONS / LISTA ILUSTRĂȚIILOR

1. Joseph Neuhauser: *A marosújvári kastély*. (1789, gouaché, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok). A reprodukció forrása: Rózsa György: *Városok, várak, kastélyok. Régi magyarországi látképek*. HG&Társ, Budapest, 1995, 80. / Joseph Neuhauser: *The Country House at Ocna Mureș*. (1789, gouaché, Hungarian National Museum, Budapest). Source of the Reproduction: Rózsa György: *Városok, várak, kastélyok. Régi magyarországi látképek*. Budapest, 1995, 80. / Joseph Neuhauser: *Castelul din Ocna Mureș*. (1789, gouaché, Muzeul Național Maghiar, Budapesta). Sursa reproducției: Rózsa György: *Városok, várak, kastélyok. Régi magyarországi látképek*. Budapest, 1995, 80.
2. Földszinti alaprajz, 18–19. századi funkciók rekonstrukciója. (Alaprajz: Stud. arh. Camelia Raluca BĂRBULESCU: *Restaurare „Castel Teleki” Ocna Mureș*. Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, proiect de diplomă, 2012. – melléklet) / The Layout of the Ground Floor, with the Functions of the Rooms in the 18th and 19th Centuries (Based on the Ground Plan from Stud. arh. Camelia Raluca BĂRBULESCU: *Restaurare „Castel Teleki” Ocna Mureș*. Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, proiect de diplomă, 2012. – appendix) / Planul parterului, reconstrucția funcțiilor din secolele 18–19. (pe baza relevului întocmit de Stud. arh. Camelia Raluca BĂRBULESCU: *Restaurare „Castel Teleki” Ocna Mureș*. Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, proiect de diplomă, 2012. – anexă).
3. Emeleti alaprajz, 18–19. századi funkciók rekonstrukciója. (Alaprajz: Stud. arh. Camelia Raluca BĂRBULESCU: *Restaurare „Castel Teleki” Ocna Mureș*. Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, proiect de diplomă, 2012. – melléklet) / The Layout of the First Floor, with the Functions of the Rooms in the 18th and 19th Centuries (Based on the Ground Plan from Stud. arh. Camelia Raluca BĂRBULESCU: *Restaurare „Castel Teleki” Ocna Mureș*. Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, proiect de diplomă, 2012. – appendix) / Planul etajului, reconstrucția funcțiilor din secolele 18–19. (pe baza relevului întocmit de Stud. arh. Camelia Raluca BĂRBULESCU: *Restaurare „Castel Teleki” Ocna Mureș*. Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, proiect de diplomă, 2012. – anexă).
4. A kastélyegyüttes képe 2008-ban, főépület, kapuépület és bástya. (Monumente Uitate, <http://monumenteuitate.org/ro/monument/94/Ocna-Mures-Uioara-de-Sus-Teleky>, letöltve: 2012. 12. 08.) / The Ensemble of the Country House, the Main Building, the Portal and the Bastion (Monumente Uitate, <http://monumenteuitate.org/ro/monument/94/Ocna-Mures-Uioara-de-Sus-Teleky>, date of access: 2012. 12. 08.) / Ansamblul castelului în 2008, clădirea centrală, poarta și bastionul. (Monumente Uitate, <http://monumenteuitate.org/ro/monument/94/Ocna-Mures-Uioara-de-Sus-Teleky>, data accesării: 2012. 12. 08.)
5. Kagerbauer Antal szignálatlan tervrajza az erkélymellvédekhez. (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, 151. csomó, 33.) / The unmarked (made by Antal Kagerbauer) Layout of the Balcony Parapets (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, fasc. 151, 33.) / Desenul fără semnătură (al lui Anton Kagerbauer) pentru parapetele balcoanelor (MIKÓ–RHÉDEI Cs. KVÁR, fasc. 151, 33.)

6. A Kitschelt-öntöde „A” és „B” jelzésű tervrajza a lépcsőmellvédekhez, 1870. (Piroska Eszter fotó-montázs, a tervek eredetiben: MIKÓ–RHÉDEI Cs. Kvár, 151. csomó, 48. és 49.) / The Kitschelt Foundry's „A” and „B” Marked Projects for the Staircase's Parapets, 1870. (Photomontage by Piroska Eszter, see the original projects: MIKÓ–RHÉDEI Cs. Kvár, fasc. 151, 48. and 49.) / Proiectele turnătoriei Kitschelt pentru parapetele scărilor, cu marcajele A și B, 1870. (Fotomontaj de Piroska Eszter, proiectele originale vezi: MIKÓ–RHÉDEI Cs. Kvár, fasc. 151, 48. și 49.)
7. Keleti és déli homlokzat, borospince. 1930, képeslap. (www.profila.hu képeslapaukiós portál) / The Eastern and Southern Façades, the Vine Cellar. Postcard from 1930. (www.profila.hu, auction website) / Fațada estică și sudică, pivnița de vinuri. Carte postală din 1930. (www.profila.hu, portal de auții)
8. Keleti főbejárat (Monumente Uitate, 2011) / The Main Entrance from East (Monumente Uitate, 2011) / Intrarea principală din est (Monumente Uitate, 2011)
9. Északi homlokzat (2013) / The Northern Façade (2013) / Fațada nordică (2013)
10. Északi homlokzat, erkély (Monumente Uitate, 2011) / Balcony on the Northern Façade (Monumente Uitate, 2011) / Fațada nordică, balcon (Monumente Uitate, 2011.)
11. Nyugati homlokzat, rizalit (2013) / Western Façade, Bay (2013) / Fațada vestică, rizalit (2013).
12. Lépcsőházba vezető folyosó (2013) / The Corridor Leading to the Main Staircase (2013) / Coridorul spre casa scării (2013)
13. Főlépcső mellvédje (Camelia Raluca BĂRBULESCU felv., 2011) / The Parapet of the Main Staircase (photo of Camelia Raluca BĂRBULESCU, 2011) / Parapetul scării principale (fotografia lui Camelia Raluca BĂRBULESCU, 2011)
14. Az egykori nagy szalon, 1902. (*Szalon Újság* VII(1902). 15. sz. 10.) / The Great Parlor in 1902 (*Szalon Újság* VII(1902). 15. sz. 10.) / Salonul mare de odinioară, 1902. (*Szalon Újság* VII(1902). 15. sz. 10.)
15. Az egykori dolgozószoba, 1902. (*Szalon Újság* VII(1902). 15. sz. 10.) / The Study in 1902 (*Szalon Újság* VII(1902). 15. sz. 10.) / Cabinetul de lucru de odinioară, 1902 (*Szalon Újság* VII(1902). 15. sz. 10.)

BORDÁS BEÁTA

1

2

3

4

5

6

7

A MAROSÚJVÁRI KASTÉLY KÉT ARCA: A 18. ÉS A 19. SZÁZADI ÁLLAPOT

8

9

10

11

12

13

14

15